

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 351-374, ELAZIĞ-2003

XVI. YÜZYILDA ŞAM BEYLERBEYLİĞİNİN İDARİ TAKSİMATI

*The Administrative Divisions of The Beylerbeylik of Damascus in
The Sixteenth Century*

Enver ÇAKAR

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET

Merc-i Dabık ve Ridaniye savaşlarından sonra Osmanlı hakimiyetine geçen Mümlüklü toprakları, biri Şam diğeri de Mısır olmak üzere, iki beylerbeyliğe taksim edildi. Bunlardan Şam beylerbeyliği başlangıçta oldukça geniş bir alana yayılıyordu. Fakat, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren önce Haleb, daha sonra da Trablusşam beylerbeylikleri teşkil edilerek Şam beylerbeyliğinin sınırları gittikçe daraltıldı. Şam beylerbeyliği, diğerklasik eyaletlerde olduğu gibi, sancaklara, sancaklar da kaza ve nahiye adı verilen alt idarî birimlere ayrılıyordu.

Anahtar Kelimeler: Şam, beylerbeylik, sancak, kaza.

ABSTRACT

After the wars of Merc-i Dabık and Ridaniye, the Ottomans conquered Bilâd el-Şam and Egypt and established two provinces (or beylerbeyliks) on these areas, which were Egypt and Damascus. At the beginning, the province of Damascus (or Şam beylerbeyligi) included a very broad area. But, afterwards, the provinces of Aleppo and Tripoli were established on the same area. For this reason, the territory of the province of damascus was narrowed. The Province of Damascus divided into the units of administrative, which named as the sanjak, the qadâ and the nâhiye like the other classic provinces in the empire in the sixteenth century.

Key Words: Damascus, province, sanjak, qadâ.

Giriş

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı padişahları bir bölgeye başlıca iki yönetici yollamışlardır. Bunlardan biri, yürütme kuvvetini temsil eden *bey* (beylerbeyi veya sancakbeyi) diğeri de yargı kuvvetini temsil eden *kadı*'dır. Bey kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamazdı. Kadı hükümlerinde bağımsızdı ve doğrudan doğruya padişaktan emir alır, ona arzda bulunabilirdi. Osmanlılar taşra yönetiminde bu kuvvetler ayrımını, âdil bir yönetimin temeli saymışlardır.¹

Bu anlayışa uygun olarak Osmanlı ülkesi, bir yandan *beylerbeyilik* (*vilâyet* ya da *eyâlet*) ve *sancak* (*livâ*) diye askerî-idarî birimlere ayrılırken, aynı zamanda bu ayrıma tâbi topraklar üzerinde *kaza* denilen şer'î-idarî birimler yer almıştır. Bu birimlerin başında, yukarıda sözünü ettiğimiz iki otorite yani bey ve kadı bulunmaktadır.²

XVI. yüzyılda beylerbeyilik karşılığı olarak genellikle *vilâyet* tabiri kullanılmıştır. Eyâlet lafzının bütün Osmanlı idarî teşkilatında kullanılması ise ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazanmıştır.³

Öte taraftan, Osmanlı ülkesi beylerbeyilik ya da eyaletlere taksim edilmiş olmakla birlikte, temel idarî birim *sancak*'tır.⁴ Nitekim, sancakların, Osmanlı merkez idare düzenince en önemli alt idarî bölüm olarak görüldüğü, devlet merkezinin ülkeyi idare etmek için yaptığı tahrirlerin, sancaklar için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından anlaşılmaktadır. Yine, tahrir defterlerinin hazırlanmasında uygulanacak genel hükümlerin, yani toplanacak vergi gelirlerinin nasıl oluşacağı ve paylaşılacağını belirten ve çoğunlukla mufassal tahrir defterlerine eklenen kanunnâmelerin de genellikle her sancak için ayrı ayrı düzenlenmiş olması bunu teyit etmektedir.⁵

Netice itibariyle, beylerbeyilik, sancak, kaza ve nahiyelerden ibaret olan Osmanlı taşra teşkilat düzeni, Şam beldelerinin (Bilâdü'ş-Şam) alınmasından sonra, bu bölgede de aynen tatbik edilmiştir. Bu çalışmada, kuruluşundan XVI. yüzyılın sonuna kadar, Şam beylerbeyiliğinin idarî teşkilatında meydana gelen gelişmeler ile eyâletin beylerbeyileri ve beylerbeyiliği oluşturan sancakların iç taksimatları ayrı başlıklar altında incelenecektir.

¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire-The Classical Age 1300-1600*, London, 1973, s. 104.

² Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", *Bellekten*, XXXVIII/152 (1974), s. 665.

³ Halil İnalçık, "Eyâlet", *Encyclopedia of Islam (=EI²)*, II, s. 722; Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler- Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX/23, Ankara, 1999, s. 56.

⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 87; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 117.

⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1987, s. 17-18.

I. Şam Beldelerinin Osmanlılar Tarafından Alınması

Safevi hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran'da ağır bir mağlubiyete uğratan Yavuz Sultan Selim, Memlûklü meselesini de kesin bir sonuca bağlamak istiyordu. Fakat, bu niyetini gizli tutuyor ve yapacağı seferi İran üzerine tevcih edecekmiş gibi gösteriyordu. Ayrıca, Memlûklü sultanı *Kansu Gavri*'ye mektup ve kıymetli hediyeler de göndererek onu gafil avlamaya çalışıyordu. Gavri, Selim'in gönderdiği nâmelerden memnun olmakla beraber her ihtimale karşı o da mukabil tedbirler alıyordu.⁶

Sultan Selim, kışı Edirne'de geçirdikten sonra 1516 yılı ilkbaharında Vezir-i azam *Sinan Paşa*'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat tarafına sevketti. Bu sefer görünüşte Safeviler üzerine yapılıyordu ve bu hususa dair Gavri'ye de bir mektup yazılmıştı. Sinan Paşa, Kayseri'de toplanan kuvvetleri de alarak Maraş ve Malatya üzerinden Diyarbakır'a doğru gidecek ve yolda bir engelleme ile karşılaşırsa durumu derhal padişaha bildirecekti.⁷

Sinan Paşa, Diyarbakır'a gitmeye memur olduğunu sınırdaki Memlûklü beylerine bildirip, Fırat'ı geçmek üzere müsaade istediğinde Memlûklü kumandanları onun bu teklifini sert bir dille reddettiler.⁸ Bu sırada Mısır'da yerine kardeşinin oğlu *Tamanbay*'ı bırakan Kansu Gavri de 50 bin kişilik bir kuvvetle Şam'a geldi.⁹

Bu gelişmeler üzerine, zaten Memlûklar'a savaş açmak için fırsat kollayan Osmanlı hükümdarı, durumu ulemâ ve devlet adamlarıyla müşavere ettikten sonra Memlûklarla savaşa karar verdi.¹⁰ Varılmış olan kararı ve kendisinin hemen yola çıkacağını Vezir-i azam Sinan Paşa'ya bildiren Osmanlı sultanı, gerçek maksadının Memlûklar tarafından hâlâ bilinmediğini kabul ederek, seferin İran için olduğunu duyurmaya devam etti ve bu maksatla Rumeli Kazaskeri *Zeyrek-zâde Molla Rükneddin* ile *Karaca Paşa*'yı elçilikle Memlûklü sultanına gönderdi. 4 Haziran 1516'da yola çıkan bu zatlar Gavri'ye birçok hediye ile birlikte, padişahın mektubunu da götürdüler.¹¹ Bu arada oğlu *Süleyman*'ı kendisine vekâlet etmek üzere Edirne'de bırakan ve *Pîri Paşa*'yı da İstanbul muhafızlığına tayin eden Sultan Selim 5 Haziran 1516'da İstanbul'dan Üsküdar'a geçti.¹²

Padişahın Elbistan'a varmasından biraz önce, yani 11 Temmuz 1516'da Haleb'e

⁶ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969, s. 123-124; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983, s. 280-281.

⁷ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul, 1279, s. 325; Selahattin Tansel, *Aynı eser*, s. 127.

⁸ Solak-zâde, *Tarih*, İstanbul, 1297, s. 383-384; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, II, s. 282; Tansel, *Aynı eser*, s. 127-128.

⁹ Müneccibaşî Ahmed, *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, İstanbul, 1285, s. 461; Hoca Sadettin, II, s. 327.

¹⁰ Hoca Sadettin, II, göst. yer; Müneccibaşî, III, s. 461.

¹¹ Müneccibaşî III, s. 462; Hoca Sadettin, II, s. 328.

¹² Hoca Sadettin, II, s. 328-329; Müneccibaşî, III, göst. yer.

gelmiş olan Gavri, Osmanlı elçileri ile burada görüştü. Elçileri önce iyi karşılayan Gavri, Dulkadiroğulları'na ait yerlerin işgalinden dolayı müteessir olarak onlara ağır sözler söyledikten sonra hapsetti. Fakat, Osmanlı ordusunun yaklaştığı haberi üzerine telaşa kapıldı ve bu elçileri serbest bıraktığı gibi¹³, kendisi de *Moğolbay Devadar* isimindeki bir emirini barış elçisi olarak gönderdi.¹⁴

Osmanlı elçileri padişah Bucakdere'de iken orduya yetiştiler ve başlarından geçenleri anlattılar¹⁵. Gavri'nin Osmanlı elçilerine yaptığı muameleye çok sinirlenen Sultan Selim, Memlûklü elçisi Moğolbay'ı derhal zincire vurdurarak öldürülmesini emretti. Padişah, vezirlerin araya girmesiyle bu karardan vazgeçti ise de, saç ve sakalını tıraş ettirdikten sonra onu bir topal eşeğe bindirerek geri gönderdi ve bu elçi vasıtasıyla Gavri'ye gönderdiği haberde savaş meydanında karşısına çıkmasını istedi.¹⁶

Osmanlı ordusu *Antep*'e yaklaştığında Memlûklar'ın Antep valisi *Yunus Bey* Osmanlı padişahına itaatini arz ederek Haleb'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik etti.¹⁷ Bu sırada Kansu Gavri de bütün ordusuyla Haleb'den çıkarak *Merc-i Dâbık*'a geldi ve karargâhını orada kurdu¹⁸. Osmanlı ordusunun merkezinde Sultan Selim, sağ kolunda *Vezir Sinan Paşa*, Anadolu beylerbeyi *Zeynel Paşa*, Karaman beylerbeyi *Hüsrev Paşa* ve *Ramazan oğlu Mehmed Bey*¹⁹, sol kolunda ise *Yunus Paşa* ile Rumeli beylerbeyi *Sinan Paşa*, Rum beylerbeyi *Mehmed Paşa*, *Mengli Giray oğlu Sa'd Giray Han* ve Diyarbekir beylerbeyi *Mehmed Paşa* duruyorlardı.²⁰ Memlûklü ordusuna gelince; merkezde hükümdar, sol kolunda Şam nâibi *Sibay*, sağ kolunda da Haleb nâibi *Hayır Bey* yer almışlardı.²¹

Savaşın başlaması ile birlikte önce Memlûklü emirlerinden *Canbirdi Gazali*, ondan sonra da Haleb naibi *Hayır Bey* bozularak Haleb ve Şam istikametine doğru kaçtılar.²² Memlûklü ordusu beş altı saat gibi kısa bir zaman içinde perişan edildi. Çok sayıda Memlûklü emiri öldürülürken, Şam naibi *Sibay*, Trablus naibi *Kanberdi* ve Safed naibi *Tarabay* gibi bazı önemli şahsiyetler de esir düştüler²³. Durumun vahametini gören Sultan Gavri ise Haleb'e kaçmak istedi, fakat üzüntüsünden hastalanarak bir ırmağın kenarında

¹³ Hoca Sadettin, II, s. 330.

¹⁴ Solak-zâde, s. 386.

¹⁵ Celâl-zâde Mustafa, *Selîm-nâme*, (nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara, 1990, s. 185.

¹⁶ İbn İyâs, *Beda'i'u-zühûr fî veka'i'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), V, Kahire, 1963, s. 64.

¹⁷ Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, İstanbul, 1264, s. 399; Celâl-zâde, s. 186; Hoca Sadettin, II, s. 331; Solak-zâde, s. 386.

¹⁸ Hoca Sadettin, II, s. 332.

¹⁹ Hoca Sadettin, II, s. 333.

²⁰ Silahşor, *Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab*, (nşr. Selahattin Tansel, *Tarih Vesikaları*, Sayı 17, İstanbul, 1957, s. 308.

²¹ Hoca Sadettin, II, s. 334.

²² Hoca Sadettin, II, s. 335-336.

²³ Muhammed Harb, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, İstanbul, 1986, s. 71-72.

öldü²⁴.

Bu zaferi müteakip Haleb'e gelen Yavuz Sultan Selim'i Halebliler şehrin dışında karşılayarak ona itaat ve bağlılıklarını arzetteler²⁵. Haleb'in yönetimini *Karaca Paşa*'ya tevcih eden Sultan Selim,²⁶ 14 Eylül 1516'da Şam'a gitmek üzere buradan ayrıldı. Osmanlı kuvvetleri büyük bir hızla hareket ederek *Hama*, *Hums*, *Trablus* ve arkasından da *Şam*'ı ele geçirdiler. Sultan Selim, Hama ve Hums üzerinden Şam'a geldi ve yeni bir seferin hazırlıkları için kışı burada geçirmeye karar verdi.²⁷ Bu arada Şam beldelerinde hızlı bir şekilde idarî teşkilatlanmayı da sürdüren Osmanlı padişahı, *İsa Bey oğlu Mehmed Bey*'e *Gazze*'nin, *Evrenos Bey oğlu İskender Bey*'e de *Kudüs*'ün beyliğini vererek onları bu bölgelerin zaptı ile görevlendirdi.²⁸ Arkasından, 16 Kasım 1516'da, bazı tespitlerde bulunmak ve düşman hakkında bilgi toplamak amacıyla Sinan Paşa'yı *Gazze*'ye gönderdi²⁹.

Mısır tarafına gelince; sultan olarak seçilen Tomanbay Suriye'den gelen emirleri yüksek görevlere tayin ettikten sonra, Şam melikü'l-ümerâsı olarak tayin ettiği *Canbirdi Gazali*'yi kalabalık bir kuvvetle *Gazze*'ye sevketti.³⁰ 27 Aralık 1516'da Sinan Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile *Gazali* idaresindeki Memlûklu kuvvetleri arasında *Gazze*'de şiddetli bir muharebe oldu. Memlûklar'dan çok sayıda kişinin öldüğü ve bir çoklarının da esir alındığı bu muharebede, *Canbirdi Gazali* güçlükle canını kurtarabildi³¹. Osmanlı hakimiyetinin tesis edilmesinin ardından 31 Aralık 1516'da *Kudüs*'e gelen Sultan Selim, bazı ziyaretlerde bulunduktan sonra *Gazze*'ye hareket etti.³²

Memlûklarla savaşa devam edilmesi yönünde alınan karardan sonra, çok sıkıntılı geçen bir çöl yolculuğunun ardından Mısır'a ulaşan Osmanlı ordusu, Tomanbay idaresindeki Memlûklu ordusuyla 23 Ocak 1517'de bu defa *Ridaniye*'de karşılaştı. Sultan Selim'in üstün manevraları karşısında yenilmekten kurtulamayan Tomanbay, bir süre daha direndi ise de neticede yakalanarak idam edildi. Böylece, Suriye ve Filistin'den sonra, Mısır'ın da Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte Memlûklu devleti de tarihe karışmış oldu.

II. Şam Beylerbeyiliğinin Teşkili

Yavuz Sultan Selim, Merc-i Dabık'a varmadan önce yol üzerinde bulunan *Malatya*

²⁴ Münecimbaşı, III, s. 462.

²⁵ Silahşor, s. 310; Celâl-zâde, s. 190.

²⁶ Münecimbaşı, III, s. 463; Feridun Bey, I, s. 399; Hoca Sadettin, II, s. 338.

²⁷ Silahşor, s. 312.

²⁸ Silahşor, s. 313.

²⁹ Silahşor, s. 315.

³⁰ Celâl-zâde, s. 194.

³¹ Feridun Bey, I, s. 400; Celâl-zâde, s. 195.

³² Silahşor, s. 315-320; Celâl-zâde, göst. yer; Hoca Sadettin, II, s. 349-350.

ve *Antep*'i ele geçirmiş ve Malatya sancak beyliğine *Hasan Bey*'i, Antep'in yönetimine de *Nasuh Bey*'i tayin etmişti³³. Memlûklar'a karşı kazanılan ilk zaferden sonra ise Haleb'in yönetimini *Karaca Paşa* lakabıyla bilinen *Ahmed Bey*'e³⁴, Hama'yı *Güzelce Kasım Paşa*'ya, Hums'u *İhtiman oğlu*'na ve Trablus'u *İskender Paşa oğlu Mustafa Bey*'e veren³⁵ Sultan Selim, Şam beylerbeyliğini de *Yahşi oğlu Ahmed Paşa*'ya buyurdu.³⁶ Bundan sonra, Gazze'yi *İsa Bey oğlu Mehmed Bey*'e³⁷, Kudüs'ü *Evranos oğlu İskender Bey*'e³⁸, Safed'i de *Müstansır oğlu*'na tevcih etti³⁹. Fakat, çok geçmeden 25 Eylül 1517'de Gazze, Kudüs ve Safed'in yönetimini, Ridaniye savaşından sonra Osmanlıların hizmetine giren *Canbirdi Gazali*'ye verdiği gibi⁴⁰, 16 Şubat 1518'de, bu sancaklara ilaveten, Şam sancağını da Gazali'ye bıraktı.⁴¹ Böylece Gazali, Memlûklu yönetiminde olduğu gibi,⁴² Osmanlı yönetiminde de Şam vilâyetinin beylerbeyi konumuna yükseldi. Gazali'nin doğrudan yönetimi altında bulunan topraklar oldukça geniş bir alana yayılıyor ve Şam'dan Ariş'e kadar uzanan alandaki *Safed*, *Nâblus*, *Kudüs*, *Gazze* ve *Kerek-Şevbek*'i de kapsıyordu.⁴³ Öyle görülüyor ki, Osmanlı padişahı, Gazali'yi bu makama getirmek suretiyle Bedevileri de tedricen itaat altına almayı⁴⁴ ve bu bölgede Osmanlı hakimiyetini kısa zamanda ve kolaylıkla benimsetmeyi düşünmüştür. Zira, Sultan Selim Mısır için de aynı şeyi düşünmüş olacak ki, Merc-i Dabık savaşından sonra Osmanlılar'ın hizmetine giren Memlûklar'ın Haleb nâibi *Hayır Bey*'i 29 Ağustos 1517'de buraya vali olarak tayin etmiştir.⁴⁵

Netice itibariyle, başlangıçta Memlûklar'dan alınan bütün topraklar Şam (=Arab) ve Mısır olmak üzere iki beylerbeyiliğe taksim edilmiştir. Arab ve Acem bölgesinin mâlî işlerine bakmak üzere de, 1518 yılında, *Arab ve Acem Vilâyetleri Defterdârlığı* adıyla, Anadolu ve Rumeli defterdarlıklarına ilaveten, üçüncü bir defterdârlık daha teşkil edilmiş⁴⁶ ve bunun yönetimine de Haleb kadısı *Çölmekçi-zâde Kemal Çelebi* tayin

³³ Muhammed Harb, s. 68.

³⁴ Celâl-zâde, s. 189; Hoca Sadettin, II, s. 338; Müneccimbaşı, III, s. 463.

³⁵ Hoca Sadettin, II, s. 340, 342.

³⁶ Muhammed b. Tûlûn es-Sâlihî ed-Dimaşkî (=İbn Tûlûn), *İ'lâmü'l-Verâ bimen vulliyê nâiben mine'l-etrâk bi-Dimaşki's-Şâm el-Kübrâ*, (nşr. Muhammed Ahmed Duhmân), Dimaşk, 1963, s. 220.

³⁷ Silahşor, s. 313; Müneccimbaşı, III, s. 463.

³⁸ Müneccimbaşı, III, göst. yer; Silahşor, göst. yer.

³⁹ Hoca Sadettin, II, s. 342; Müneccimbaşı, III, göst. yer.

⁴⁰ Feridun Bey, I, s. 403.

⁴¹ İbn Tûlûn, s. 228; M. Adnan Bakhit, *Aynı eser*, s. 19.

⁴² Gazali, Ridaniye savaşından önce Tomanbay tarafından da Şam nâibi olarak tayin edilmişti (Celâl-zâde, s. 194; Hoca Sadettin, II, s. 346).

⁴³ M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 35-36.

⁴⁴ G. W. Frederick Stripling, *The Ottomans Turks and The Arabs 1511-1574*, Urbana, 1942, s. 58.

⁴⁵ Celâl-zâde, s. 206; Hoca Sadettin, II, s. 375; Feridun Bey, I, s. 403.

⁴⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 327.

edilmiştir.⁴⁷ Arab defterdarı Haleb'de oturduğu için *Haleb Defterdârı* ismiyle de anılmıştır.⁴⁸

III. Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı

Osmanlı yönetiminde Şam beylerbeyiliğinin ilk idarî taksimatını *Topkapı Sarayı Arşivi*'nde 9772 numarada kayıtlı bulunan tarihsiz bir sancak listesinden öğrenmekteyiz.⁴⁹ Defter halinde tertip edilmiş olan bu belgede "Vilâyet-i Arab" başlığı altında 15 sancak zikredilmekte olup, vilâyetin sancakları ile yöneticilerinin adları aşağıdaki Tablo-1'de gösterilmiştir. Bu tabloda da anlaşılacağı üzere, Arab vilâyetinin paşa sancağı olan Şam haricindeki bütün sancaklara birer sancakbeyi tayin edilmiş, Şâm sancağı ise henüz mahlul bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu zamanda bölgenin idarî taksimatının henüz tam olarak netleşmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Haleb	Ahmed Bey
2	Hama	Kapucı-başı Kasım Bey
3	Ayntâb (Antep)	Çakırcı-başı Nasuh Bey
4	Trablus (Trablusşam)	İskender Paşa oğlu Mustafa Bey
5	Malatya	Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey
6	Hums	İhtimanlı Kasım Bey
7	Tarsus	Mihal oğlu Yahşi Bey
8	Divriği	Okçu Sinan Bey
9	Birecik	Azeb Ağası Ahmed Bey
10	Darende	Kara Hasan Bey
11	Kâhta ve Gerger	Emir-i alemin karındaşı Ahmed Bey
12	Rum-kal'a	Ömer Bey oğlu İdris Bey
13	Behisni	Kut oğlu Ali Bey
14	Sis	Yeniçeriler Kethüdâsı Mustafa Bey
15	Şam	Mahlul

1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in ölümünü ve oğlu I. Süleyman'ın (Kanuni) tahta geçmesini fırsat bilen Şam beylerbeyi Canbirdi Gazali, *Melik Eşref* ünvanıyla hükümdarlığını ilan etti ve kendi adına hutbe okutup para bastırdı. Ayrıca, kendisi ile birlikte hareket etmesi için de İran hükümdarı Şah İsmail'e ve Mısır beylerbeyi Hayır Bey'e elçi ve mektup gönderdi. Bu tekliften telaşa düşen Hayır Bey, hemen durumu

⁴⁷ Hoca Sadettin, II, s. 378; Münecimbaşı, III, s. 469.

⁴⁸ BA, *Mühimme Defteri (=MD)*, nr. 5, s. 240/619; 422/1121; 697/1968; BA, *Kâmil Kepeci (=KK)*, *Ruûs Defteri*, nr. 211, s. 61; BA, *KK*, *Ruûs*, nr. 216, s. 1.

⁴⁹ Bu arşiv vesikasının üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ö.Lütfi Barkan 1520-1521 yılları arasına ait olduğunu tahmin ettiğini ifade etmiştir (Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), s.303). Ancak, bazı ipuçları, defter halindeki bu vesikanın 1517 yılında hazırlanmış olduğunu göstermektedir. Meselâ, bu defterde bahsi geçen Sis sancağı beyi Yeniçeriler Kethüdâsı Mustafa Bey, bu göreve 9 Nisan 1517 tarihinde atanmış (Feridun Bey, *Münşeat*, I, s. 402.); İzvornik sancakbeyi olarak bahsi geçen Hacı Mustafa Bey'in de 7 Aralık 1517'de şehit olduğu haberi gelmiştir (Feridun Bey, I, s. 404; Celâl-zâde, s. 208). Dolayısıyla bu vesikanın 1517 yılı içerisinde hazırlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁰ Ö. Lütfi Barkan, *Aynı makale*, s. 306.

hükümete bildirdi ve Gazali'nin kendisine yolladığı mektupları da birlikte yolladı.⁵¹

Gazali'nin maksadı hakimiyetini Mısır'a kadar uzatıp Memlûklü sultanlığını tekrar canlandırmaktı. Bunun için etrafına Osmanlı idaresinden memnun olmayan Memlûklü beylerini ve Arapları toplayarak bir ordu kurdu⁵² ve aynı yıl içerisinde 20 bin kişilik bir kuvvetle Haleb üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Fakat burada hiç beklemediği şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman, Gazali'ye karşı, üçüncü vezir *Ferhad Paşa* ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri timârlı sipahilerini ve kapıkulu efradından 4 bin yeniçeriye gönderdi ve Dulkadır beyi *Şehsuvar oğlu Ali Bey*'i de yardıma memur etti.⁵³ Henüz Ferhad Paşa kuvvetleri yetişmeden harekete geçen Şehsuvar oğlu Ali Bey beraberindeki kuvvetlerle Haleb'in yardıma koştu ve 1 Şubat 1521'de (22 Safer 927) Gazali kuvvetlerini bozguna uğratarak Haleb'i kurtardı. Ayrıca, Haleb sancakbeyi Ahmed Bey ile birlik olup Gazali'yi ikinci bir mağlubiyete daha uğrattı. Bunu müteakip, yetişen Ferhad Paşa kuvvetleri de beraber olmak üzere, son bir çarpışmada tekrar mağlup edilen Gazali'nin başı kesilerek İstanbul'a yollandı.⁵⁴ Bu olaydan sonra Şam beylerbeyiliğine Anadolu beylerbeyi *Ayas Paşa* getirilirken,⁵⁵ *Kudüs, Gazze ve Safed* sancakları da ifrâz edilerek her birine sancakbeyi tayin edildi.⁵⁶

Gazali isyanından sonraki belgelerde Şam beylerbeyiliğinin idarî durumunu daha net olarak tespit edebilmekteyiz. Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlatılan bir kanun-nâme mecmuasındaki sancak listesine göre, Şam beylerbeyiliği 1522 yılında 13 sancaktan müteşekkil olup, vilâyetin sancakları ile beylerinin isimleri aşağıdaki Tablo-2'de gösterilmiştir.

Aynı kanunnâmede yer alan bir başka listede (kaza listesi) *Divriği, Malatya, Kahta, Gerger, Kemah ve Bayburd* da Şam beylerbeyiliğine bağlı olarak gösterilmekte,⁵⁷ fakat kısa bir zaman sonra bu sancakların Rûm vilâyetine bağlandıkları ifade edilmektedir.⁵⁸

Başbakanlık Arşivi'nde Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 998 numarada kayıtlı olan bir icmal defterde⁵⁹ ise, Şam beylerbeyiliğinin 1523 yılında yine 13 sancaktan

⁵¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983, s. 308.

⁵² Feridun M. Emecen, "Canbirdi Gazali", *DİA*, VII, s. 142.

⁵³ Uzunçarşılı, *Aynı eser*, II, göst. yer.

⁵⁴ Uzunçarşılı, II, göst. yer.

⁵⁵ İbn Tûlûn, s. 237; Bakhit, s. 34, 36.

⁵⁶ İbn Tûlûn, s. 237; Münecimbaşı, III, s. 476; Uzunçarşılı, II, s. 309; Bakhit, s. 34

⁵⁷ *Aynı eser*, vrk. 117^a.

⁵⁸ *Aynı eser*, vrk. 120^b.

⁵⁹ Bu defterin hiçbir yerinde ne zaman hazırlandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, söz konusu defterin 1523 tarihli olduğuna dair tarihçiler arasında bir ittifak vardır (bkz M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 5).

müteşekkil olduğu⁶⁰; fakat, bundan önce (1522) Adana sancağının bir kazası olan 'Üzeyr'in⁶¹ müstakil, yine aynı tarihte müstakil sancak olan *Antakya*'nın ise Haleb sancağının bir kazası haline getirildiği⁶² görülmektedir.

Tablo-2 1522 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı⁶³

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Ferhad Paşa
2	Gazze (Remle ile birlikte)	Musa Bey
3	Kudüs	Kara Hasan Bey
4	Safed	Çavuş Sinan Bey
5	Haleb	İbrahim Paşa oğlu İsa Bey
6	Trablus	İskender Paşa oğlu Hürrem Bey
7	Hama ve Hums	Çavuş Ahmed Bey
8	Ayntâb	Sinan Paşa oğlu Muhammedşah Bey
9	Antakya	Çaşnigir Hüsrev Bey
10	Birecik ve Rum-kal'a	Zağarcı Ahmed Bey
11	Adana	Ramazan Bey oğlu Piri Bey
12	Tarsus	Hüseyin Bey
13	Sis	Bâşi Mustafa Bey

Şam beylerbeyiliğinin idarî taksimatında, 1527 yılına gelindiğinde fazla bir değişiklik olmamıştır (bkz. Tablo-3). Bundan önce ayrı iki sancak olan *Kudüs* (Kuds-i şerif) ve *Gazze* birleştirilmiş, Diyarbekir beylerbeyiliğine tâbi olan *Deyr ve Rahba*⁶⁴ ise Şam beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Ayrıca, 1526'da *Haleb* sancağının bir nahiyesi ve kaza merkezi olan *A'zâz ve Kilis*,⁶⁵ bu zamanda Şam beylerbeyiliğine tâbi müstakil bir sancak yapılmıştır ki, Ekrâd tâifelerini de ihtiva ettiği için, arşiv vesikalarında bu sancağın adı Ekrâd sancağı olarak da zikredilmektedir.

Tablo-3 1527 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı⁶⁶

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Lütfi Bey
2	Adana	Pîri Bey veled-i Ramazan
3	Haleb	İsa Bey veled-i İbrahim Paşa
4	Trablus	Haydar Bey
5	Kudüs ve Gazze	Üveys Bey birader-i Mehmed Bey
6	Hama ve Hums	Mehmed Bey veled-i Korkmas
7	Ayntâb	Mehmedşah Bey
8	Sis	Mahmud Bey veled-i Davud Paşa
9	Tarsus	Hüseyin Bey
10	Nablus ve Safed	Hacı Bey
11	Birecik	Mustafa Bey veled-i Cerrah
12	Deyr ve Rahba	Hüseyin Bey
13	Ekrâd	İzzeddin Bey
14	'Üzeyrili	Ahmed Bey veled-i 'Üzeyr
15	Salt-Aclûn	İskender Bey

⁶⁰ BA, TD, nr. 998, s. 286-406.

⁶¹ Kanun-nâme, vrk. 116^b.

⁶² BA, Aynı defter, s. 293-294.

⁶³ Kanun-nâme-i Sultan Süleyman Han, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, nr. 1969, varak 121^a.

⁶⁴ Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 11.

⁶⁵ Bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora tezi), Elazığ, 1998, s. 26.

⁶⁶ İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 129.

Bu arada A'zâz ve Kilis'in müstakil sancak yapılması hususuna gelince; her şeyden evvel *İzzeddin Bey*'e tâbi olan ve bu bölgede yaşayan *Ekrâd* tâifeleri, sahip oldukları çok sayıdaki büyük ve küçük baş hayvanlarıyla, önemli bir gelir kaynağını teşkil ettikleri gibi, A'zâz ve Kilis köylerinin vergi gelirleri de önemli miktarlara ulaşmaktadır. Ayrıca, Osmanlı yönetiminin mahalli beylere sancakbeyliği vermek suretiyle bunların bölgesel nüfuzlarından azami derecede istifade etmeyi ve bir ölçüde merkezi otoriteyi bunlar eliyle tesis etmeyi bir politika haline getirdiği de bilinmektedir.⁶⁷ Nitekim, *Ekrâd* aşiretinin boy beyi olan *İzzeddin Bey* -ki kendisine merkezden hüküm yazılacak kadar bölgesel nüfuzu ve itibarı olan bir aşiret beyi idi⁶⁸ - bu anlayışa uygun olarak yeni teşkil edilen *Ekrâd* sancağı beyliğine tayin edilmiştir.⁶⁹

1545 yılına gelindiğinde Pîrî Paşa yönetimindeki Şam beylerbeyliğinin 13 sancaktan meydana geldiği ve bu zamanda Şam beylerbeyliğinin idarî taksimatında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu zamanda Adana, 'Üzeyr, Ayntâb, Sis, Tarsus, Deyr ve Rahba sancakları Şam beylerbeyliğine bağlı olmaktan çıkartılmış, Kudüs ve Gazze, Hama ve Hums ile Safed ve Nablus birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancaklar yapılmış, Leccûn da yeni bir sancak olarak kurulmuştur (Tablo-4).

Tablo-4 1545 Yılında Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı⁷⁰

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Pîrî Paşa
2	Haleb	Mustafa Bey
3	Trablus	Mehmed Bey
4	Safed	Behram Bey
5	Kudüs	Hasan Bey
6	Hama	Mehmed Bey
7	Hums	Şeyhi Bey
8	Birecik	Kel Ahmed Bey
9	Ekrâd	Süleyman Bey?
10	Salt-'Aclûn	Kubad Bey
11	Gazze	Hüsrev Bey
12	Nablûs	Melek Mehmed Bey
13	Leccûn	Bekir Bey

Diğer taraftan, Şam beldelerinde iç huzurun korunması maksadıyla ihtiyaç duyuldukça başka düzenlemeler de yapılmıştır. Bunların başında ise Haleb beylerbeyliğinin teşkili gelmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında, 1549 yılında, göçebe Arapların sebep oldukları huzursuzlukların önlenmesi ve bölgedeki istikrarın korunması maksadıyla, Suriye'nin kuzeyinde Haleb beylerbeyliği teşkil edilmiş⁷¹ ve bundan önce Şam vilâyetine tâbi olan *Haleb, Hama, Hums, A'zâz ve Kilis*

⁶⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 12.

⁶⁸ *Kanun-nâme*, vrk. 118^b.

⁶⁹ İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, göst. yer.

⁷⁰ *Topkapı Sarayı Arşivi, E. 12321 (Mühimme)*, s. 84.

⁷¹ Matrakçı Nasuh, *Süleyman-nâme*, Arkeoloji Kütüphanesi, nr. 379, vrk. 116^{a-b}.

sancakları ile *Adana*, *Tarsus*, *Üzeyr* ve *Birecik* sancakları Haleb beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Bunun sonucu olarak, 1550 yılında Şam beylerbeyiliğinin *Şam*, *Kudüs*, *Gazze*, *Nablûs*, *Safed*, *Trablus*, *Salt-‘Aclûn* ve *Aktağ Tarabây-ı Arab (Leccûn)* olmak üzere 8 sancaktan müteşekkil olduğu görülmektedir (Tablo-5)⁷². Bu listede Aktağ olarak ifade edilen yerin aslında Leccûn olduğu bir başka belgeden anlaşılmaktadır.⁷³ Leccûn bölgesi eskiden beri Bedevi Arapların yaşadığı bir bölge idi ve bahsi geçen *Tarabây* (Tarabây b. Karaca) da Memlûklar zamanında Merc-i Benî ‘Âmir’in emîrî’l-derbeyni yani *Şam-‘Uyûnü’t-Tüccâr-Kahire* ve *Şam-‘Uyûnü’t-Tüccâr-Kudüs* arasında işleyen iki yolun emîri idi ve onun bu durumu Yavuz Sultan Selim tarafından da tanınmıştı. Tarabây’ın 1551 yılına kadar yaşadığı, onun bu zamanda bir iktâ‘ gelirini tasarruf etmesinden anlaşılmaktadır. Tarabây’ın ailesi, bazı kabilelerle birlikte, 1551’de devlete karşı isyan etmelerine rağmen Leccûn’un kontrolünü halen ellerinde tutuyorlardı⁷⁴.

Celâl-zâde Mustafa’nın verdiği listede ise Şam beylerbeyliği Tablo-5’te yer alan sancaklardan sadece Leccûn’u kapsamamakta, beylerbeylik 7 sancaktan oluşmaktadır⁷⁵. Onun tabaka ve derece olarak ifade ettiği listedeki idarî taksimat Haleb beylerbeyiliğinin kuruluşundan sonraki döneme aittir.

Tablo-5 1550 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Pîri Paşa
2	Kudüs	Hasan Bey
3	Gazze	Mehmed Bey
4	Nablûs	Hüseyin Bey
5	Safed	Hasan Bey
6	Trablus	Hasan Bey
7	Salt-‘Aclûn	Hüseyin Bey
8	Aktağ Tarabây-ı Arab (Leccûn)	Murad Bey

1565 yılında Şam beylerbeyliği bu defa 10 sancaktan meydana gelmektedir (Tablo-6). Bu zamanda *Kerek-Şevbek*⁷⁶ adıyla yeni bir sancak kurulmuş ve Haleb’e tâbi olan *Hums* sancağı tekrar Şam beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Öte taraftan daha önce Trablus sancağının bir kazası olan *Cebele*’yi de 1565 yılında Haleb beylerbeyiliğine tâbi müstakil bir sancak olarak görmekteyiz.⁷⁷ Bu sancak, 1568 yılından sonra Şam

⁷² Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, *Aynı makale*, s. 72-73.

⁷³ BA, *Timar ve Zeâmet Tevcih Defteri (=TZTD)*, nr. 7, s. 405.

⁷⁴ Bakhit, s. 209.

⁷⁵ Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4422, vrk. 13^{a-b}.

⁷⁶ Kerek-Şevbek sancağının 1556 tarihinde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kerek-Şevbek sancağından ma‘zûl olan Nimetullah Bey’e 26 Cumâde’l-ulâ 963 (7 Nisan 1556) tarihinde Selemiye sancağı verilmiştir (BA, MD, nr. 2, s. 52/479). Yine 1561 tarihli bir defterde Şam vilâyeti sancakları arasında Kerek-Şevbek’in de adı geçmektedir (BA, TZTD, nr. 14, s. 597).

⁷⁷ BA, MD, nr. 6, s. 537/1165.

beylerbeyiliğine bağlanmış,⁷⁸ 1572 yılında ise tekrar Haleb'e ilhak edilmiştir.⁷⁹ Bundan sonra yeniden Şam'a dahil edilen Cebele, neticede 1579'da Trablus eyâletine bağlanmıştır.⁸⁰

Tablo-6 1565 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı⁸¹

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Mustafa Paşa
2	Trablus	Murad Bey
3	Safed	Mehmed Bey
4	Kudüs	İlyas Bey
5	'Aclûn	Mehmed Bey
6	Gazze	Süleyman Bey
7	Nablûs	Süleyman Bey
8	Leccûn	Kemal Bey
9	Kerek-Şevbek	Hasan Bey
10	Hums	Keyvan Bey

1570 tarihli bir arşiv vesikasında Şam beylerbeyiliği *Şam, Gazze, Nablus, Safed, Trablus, Cebele, Hums, Aclûn, Leccûn* ve *Kuds-i şerîf* olmak üzere yine on sancaktır.⁸² Fakat, 1569/70 tarihli Şam sancağı mufassal tahrir defterinde *Tedmür*'ün,⁸³ 1571 tarihli bir defterde *Kerek-Şevbek*'in⁸⁴ ve aynı tarihli bir başka defterde de *Beyrut ve Sayda*'nın sancak olarak yer alması⁸⁵, Şam beylerbeyiliğinin bu zamanda aslında 13 sancaktan müteşekkil olduğunu göstermektedir. Bunlardan Beyrut ve Sayda Şam sancağının kaza merkezleri idiler. Tedmür ise Şam'ın kuzey-doğusunda yer alan eski bir merkez olup, 1554 yılında da sancaktır ve başında Sinan Bey bulunmaktadır.⁸⁶

1568-1574 yılları arasında hazırlanmış olan bir Sancak Tevcih Defteri'ndeki listede *Tedmür, Beyrut ve Sayda* ile deftere sonradan ilave edildiği anlaşılan *Salhat* sancağını da –ki Cebelü'd-Durûz'un güneyinde ve Büşretü'ş-Şam'ın doğusundadır- Şam beylerbeyiliğine tabi olarak görmekteyiz⁸⁷.

Haleb beylerbeyiliğinin teşkilinden sonra, 1579 yılında bu defa Trablus⁸⁸ beylerbeyiliği teşkil edilmiş ve daha önce Şam'a tâbi olan *Trablus, Hums* ve *Cebele*

⁷⁸ İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 142.

⁷⁹ *BA, MD, nr. 19*, s. 73/161.

⁸⁰ *BA, MD, nr. 40*, s. 110/244.

⁸¹ *BA, MD, nr. 6*, s. 536/1165.

⁸² *BA, MAD, nr. 459*, s. 1-101.

⁸³ *BA, TD, nr. 491*, s. 444.

⁸⁴ *BA, TZTD, nr. 33*, s. 435.

⁸⁵ *BA, TZTD, nr. 34*, s. 238. 1577 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Sayda ve Beyrut sancağı, Trablus iskelesi mukâtaasını kırk bin altın ziyade ile iltizam eden ve sahilin güvenliğini sağlamayı taahhüt eden Şuayb oğlu Mehmed Çavuş'a verilmiştir (*BA, MD, nr. 29*, s. 125/307).

⁸⁶ *BA, MD, nr. 1*, s. 41/35.

⁸⁷ *BA, MAD, nr. 563*, s. 155; Kunt, göst. yer.

⁸⁸ Şam bölgesinde ve Kuzey Afrika'da (bugünkü Libya'da) Trablus adı ile iki ayrı vilayet bulunmaktadır. Bu ikisini birbirinden ayırmak maksadıyla Şam bölgesindeki Trablus-ı Şam ya da Şam Trablusu, diğerine de Trablus-ı Garb denilmiştir.

sancakları ile Haleb'e tâbi olan *Hama* ve *Selemiye* sancakları bu beylerbeyiliğe dahil edilmişlerdir⁸⁹. Böylece Şam beylerbeyiliği sınırları bu zamanda daha da küçülmüştür.

Öte taraftan, 1578-1588 yılları arasında hazırlanmış olan bir Sancak Tevcih Defteri'ndeki sancak listesinde *Salhat* ile *Beyrut* ve *Sayda*'nın merfu' yani ref edilmiş olduğu ifade edilmektedir.⁹⁰ Bunlardan Beyrut-Sayda ve Safed sancakları 1614 yılında Şam'dan alınarak müstakil beylerbeyilik yapılmıştır.⁹¹

IV. Şam Beylerbeyileri

XVI. yüzyılda Şam vilâyeti beylerbeyilerinin isim ve göreve atandıkları tarihler aşağıdaki Tablo-7'de gösterilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, 1516-1584 yılları arasında⁹², yani 68 yıllık dönem içerisinde, Şam vilâyeti yönetimine 34 beylerbeyi tayin edilmiştir. Suriye Vilâyeti Salnamesi'nden yer alan ve Şam beylerbeyilerini gösteren listeden anlaşıldığına göre, bunların görev süreleri en az 1 ay, en fazla ise 6 yıl olmuştur. Şam beylerbeyilerinden bazıları 2'şer kez, bazıları da 3'er kez bu göreve atanmışlardır.

Tablo-7 XVI. Yüzyılda Şam Vilâyeti Beylerbeyileri (1516-1584)

Sıra No	Beylerbeyiler	Tayin tarihi
1	Yahşi oğlu Ahmed Paşa ⁹³	1516
2	Canbirdi Gazali ⁹⁴	1518
3	Ayas Paşa ⁹⁵	1521
4	Ferhad Paşa ⁹⁶	1522
5	Hürrem Paşa ⁹⁷	1523

⁸⁹ BA, MD, nr. 40, s. 110/243, 244.

⁹⁰ BA, KK, Ruûs, nr. 262, s. 69-71; Kunt, Aynı eser, s. 159.

⁹¹ BA, MD, nr. 80, s. 141, 363.

⁹² 1584 yılından sonraki dönemde görev yapan beylerbeyiler hakkında Ruus defterleri ile diğer çağdaş kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Suriye Vilâyeti Salnâmesi'nde bütün Şam beylerbeyilerinin isimleri ve görev tarihleri zikredilmekle birlikte, buradaki listede beylerbeyi isimlerinin sıralanmasında ve göreve atanma tarihlerinde bir hayli yanlışlıklar bulunmaktadır. Meselâ, Gazali'nin göreve atandığı tarih 923 (1517) olarak verilmekte ve Hürrem Paşa'nın yerine Azim Paşa'nın beylerbeyi olarak ismi geçmektedir. Yine, İsa Paşa'dan sonra Mehmed Paşa'nın (1535), ondan sonra ise sırasıyla Süleyman (1536), Ahmed (1537), Hüsrev (1539), İsa (1540) ve Piri (1543) paşaların bu göreve atandıkları belirtilmektedir (*Rumî 1310 tarihli Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, s. 70-72).

⁹³ Yavuz Sultan Selim, Şam'a geldiği zaman Yahşi oğlu Ahmed Paşa'yı 13 Ramazan 922 (10 Ekim 1526) tarihinde Şam beylerbeyi olarak tayin etmiştir (İbn Tûlûn, s. 220). İbn Tûlûn, padişah Şam'a ulaşmadan önce Yunus Paşa'nın 19 Şaban 922 (17 Eylül 1516) tarihinde Şam nâibi olarak buraya geldiğinden bahsediyorsa da (İbn Tûlûn, s. 219) Osmanlı kaynaklarında bu hususu teyit eden herhangi bir bilgi mevcut değildir.

⁹⁴ İbn Tûlûn, s. 228; M. Adnan Bakhit, Aynı eser, s. 19.

⁹⁵ Ayas Paşa, Anadolu beylerbeyi iken 3 Şa'ban 927 (9 Temmuz 1521) tarihinde Şam beylerbeyiliğine (*Kanun-nâme*, vrk. 176^a), 17 Cemaziye'l-ulâ 928 (14 Nisan 1522) tarihinde de Rum-ili beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*Kanun-nâme*, vrk. 177^a). Ayas Paşa'dan boşalan Şam beylerbeyiliğine ise Rum-ili beylerbeyi Ferhad Paşa getirilmiştir (M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul, 1308, s. 15).

⁹⁶ İbn Tûlûn, s. 238. Ferhad Paşa'nın bu görevde iken öldüğü anlaşılıyor (Bostan, *Kitâb-ı Gazavât-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3317, vrk. 57^b).

⁹⁷ Hürrem Paşa, Trablus sancakbeyi iken 929 senesi Receb ayının yirmisinde (4 Haziran 1523) Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiş (İbn Tûlûn, *I'lâmü'l-Verâ*, s. 240), halkın kendisinden şikâyetleri üzerine ertesi yıl bu görevinden azledilerek Karaman beylerbeyiliğine getirilmiştir (Bostan, vrk. 72^{a-b}).

6	Tavaşi Süleyman Paşa ⁹⁸	1524
7	Lütfi Paşa ⁹⁹	1525
8	İsa Paşa ¹⁰⁰	1528
9	Mustafa Paşa ¹⁰¹	1531
10	Lütfi Paşa (2. defa) ¹⁰²	1533
11	İsa Paşa (2. defa) ¹⁰³	1533
12	Hüsrev Paşa ¹⁰⁴	1534
13	Ahmed Paşa ¹⁰⁵	1535
14	Mehmed Paşa ¹⁰⁶	1535
15	İsa Paşa (3. defa) ¹⁰⁷	1536
16	Piri Paşa	1543
17	Sinan Paşa ¹⁰⁸	1546
18	Piri Paşa (2. defa) ¹⁰⁹	1549
19	Muhammed Paşa ¹¹⁰	1551
20	Şemsi Ahmed Paşa ¹¹¹	1555
21	Hızır Paşa ¹¹²	1560
22	Ali Paşa	1561
23	Hüsrev Paşa (2. defa) ¹¹³	1562
24	Lala Mustafa Paşa ¹¹⁴	1563

⁹⁸ Süleyman Paşa, 29 Safer 931 (26 Aralık 1524) tarihinde bu göreve tayin edilmiş (İbn Tûlûn, s. 242), bundan sonra ise Mısır beylerbeyi olmuştur (Bostan, vrk. 72^a).

⁹⁹ Lütfi Paşa bu göreve 19 Zilkade 931 (7 Eylül 1525) tarihinde tayin edilmiş, 20 Şaban 934 (10 Mayıs 1528) tarihinde de azledilmiştir (İbn Tûlûn, s. 243).

¹⁰⁰ İbrahim Paşa oğlu İsa Bey, 10 Mayıs 1528'de Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiş ve 10 Şevvâl 937 (27 Mayıs 1531) tarihinde de azledilmiştir (İbn Tûlûn, s. 243-244). İsa Paşa'nın tüccarların güvenliğini sağlamak hususunda yeterince gayret gösteremediği ve tüccarların onu şikâyetleri üzerine bu görevinden azledilerek Aydın sancağına tayin edildiği anlaşılmaktadır (Bostan, vrk. 127^b, 143^a).

¹⁰¹ Mustafa Paşa'nın 10 Zilkade 937 (25 Haziran 1531)'de Şam'a ulaştığı anlaşılmaktadır (İbn Tûlûn, s. 244).

¹⁰² İbn Tûlûn, s. 244-245. Lütfi Paşa, bu görevini ifa ederken 1533'te ölmüştür (Bostan, vrk. 143^a).

¹⁰³ İsa Paşa, 1533 tarihinde ikinci defa Şam beylerbeyiliğine getirilmiş (İbn Tûlûn, s. 246), 1534'te ise Rum beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (Bostan, vrk. 147^b).

¹⁰⁴ Hüsrev Paşa, Haleb sancakbeyi iken 20 Zilkade 940 (2 Haziran 1534) tarihinde Şam beylerbeyiliğine (Tûlûn, s. 246), bundan sonra ise Mısır beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (Bostan, vrk. 160^a).

¹⁰⁵ Ahmed Paşa, Karaman beylerbeyi iken 941 senesi Receb ayında (1535) Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (İbn Tûlûn, s. 246). Bostan'a göre ise Ahmed Paşa, Şam beylerbeyi olmadan önce Zulkadir vilâyetinin beylerbeyi idi (Bostan, vrk. 160^b).

¹⁰⁶ Mehmed Paşa'nın mütesellimi 12 Receb 942 (4 Ocak 1536) tarihinde Şam'a ulaştığına göre (İbn Tûlûn, s. 246) Mehmed Paşa bu göreve 1535 yılı sonlarında atanmış olmalıdır.

¹⁰⁷ İbn Tûlûn, s. 248.

¹⁰⁸ Sinan Paşa, 1549'da Anadolu beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (Matrakçı, *Süleyman-nâme*, varak 116^b).

¹⁰⁹ Ramazan oğlu Piri Paşa, Adana beyi iken 1549'da Şam beylerbeyiliğine (Matrakçı, *Süleyman-nâme*, vrk. 116^b), 28 Rebiü'l-ahir 958 (5 Mayıs 1551) tarihinde de yine eski yurdu olan Adana sancakbeyiliğine tayin edilmiştir (Matrakçı, *Aynı eser*, vrk. 176^b).

¹¹⁰ Muhammed Paşa, bu göreve 28 Rebiü'l-ahir 958 (5 Mayıs 1551) tarihinde tayin edilmiştir (Matrakçı, *Süleyman-nâme*, vrk. 176^b).

¹¹¹ Ahmed Paşa, 14 Safer 962 (8 Ocak 1555) tarihinde (Mühimme defterinde 13 Safer 962) Şam beylerbeyiliğine (BA, TZTD, nr. 7, s. 442-443, BA, MD, nr. 1, s. 278/1569), 1560 yılı Kasım ayı sonlarında ise Rum-ili beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (BA, MD, nr. 4, s. 160/1644).

¹¹² Hızır Paşa bu göreve 968 senesi Rebiü'l-evvel ayının başlarında (Kasım 1560) tayin edilmiştir (BA, MD, nr. 4, s. 160/1645; BA, TZTD, nr. 14, s. 473).

¹¹³ Hüsrev Paşa, Van beylerbeyi iken 7 Rebiülevvel 970 (5 Kasım 1562) tarihinde Şam beylerbeyiliğine (BA, TZTD, nr. 15, s. 185), 19 Rebiü'l-evvel 971 (6 Kasım 1563) tarihinde de Bağdat beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (BA, KK, Ruûs, nr. 218, s. 47).

¹¹⁴ Mustafa Paşa, bu görevine 19 Rebiü'l-evvel 971 (6 Kasım 1563) tarihinde tayin edilmiştir (BA, KK, Ruûs,

25	Murad Paşa	1568
26	Ali Paşa (2. defa) ¹¹⁵	1569
27	Hacı Ahmed Paşa	1570
28	Derviş Paşa ¹¹⁶	1571
29	Lala Cafer Paşa ¹¹⁷	1575
30	Hasan Paşa ¹¹⁸	1577
31	Behram Paşa ¹¹⁹	1580
32	Hüseyin Paşa ¹²⁰	1580
33	Hasan Paşa (2. defa) ¹²¹	1582
34	Üveys Paşa ¹²²	1584

V. Şam Beylerbeyiliğine Tâbi Olan Sancakların Kaza ve Nahiye Taksimatları

Beylerbeyiliği teşkil eden sancaklar askerî-idarî bakımdan nahiyelere ayrılırken, idarî-adlî bakımdan da “kaza”lara ayrılmaktadır. Kadının sorumluluk bölgesini ifade eden *kaza*, bir taraftan ticarî ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile, yani çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birliği ifade etmektedir.¹²³ Kazalara merkez görevi yapan kasabalar ve şehirler genellikle Osmanlı döneminden önceki devirlere kadar (Bizans, Roma veya daha eski) giden uzun bir tarihe sahiptirler.¹²⁴ Bazen kazalar, *Haleb Türkmenleri*’nde olduğu gibi, belirli bir kasaba veya şehir olmaksızın, bir Türkmen İli’ni de kapsayabilmektedir. Fakat bu durum, genel kâideyi bozmayan ve pek yaygın olmayan bir kaza biçimidir.

Osmanlı idarî düzeninde kaza merkezleri ile kasabalar “nefs” olarak ifade edilmiştir. Kazalar nahiyelerden, nahiyeler de köy (karye) ve mezraalardan (ekinlik) teşekkül etmektedir.

XVI. yüzyılda Şam vilâyetini teşkil eden sancakların kaza ve nahiye taksimatları aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

nr. 218, s. 47).

¹¹⁵ Ali Paşa bu görevde iken vefat etmiştir (*BA, MD, nr. 15, s. 263/1990*).

¹¹⁶ Derviş Paşa, 20 Cemâziye’l-evvel 979 (10 Ekim 1571) tarihinde bu göreve atanmıştır (*BA, TZTD, nr. 38, s. 23*).

¹¹⁷ Cafer Paşa, 14 Cemâziye’l-evvel 983 (21 Ağustos 1575) tarihinde tayin edilmiştir (*BA, TZTD, nr. 43, s. 27*).

¹¹⁸ Hasan Paşa, 9 Ramazan 988 (18 Ekim 1580) tarihinde Diyarbekir beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 239, s. 121*).

¹¹⁹ Behram Paşa, Diyarbekir beylebeyi iken 9 Ramazan 988 (18 Ekim 1580) tarihinde Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiş (*BA, KK, Ruûs, nr. 239, s. 121*), 6 Şevvâl 988 (14 Kasım 1580) tarihinde ise tekrar Diyarbekir beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 237, s. 179*).

¹²⁰ Hüseyin Paşa, Bağdat beylerbeyi iken 6 Şevval 988 (14 Kasım 1580) tarihinde Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 237, s. 179*).

¹²¹ Hasan Paşa, 22 Zilhicce 991 (6 Ocak 1584) tarihinde Haleb beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 242, s. 88*).

¹²² Üveys Paşa, Haleb beylerbeyi iken 22 Zilhicce 991 (6 Ocak 1584) tarihinde Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 242, s. 88*).

¹²³ M. Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2 (1955), s. 83.

¹²⁴ Akdağ, göst. yer.

1. Şam Sancağı

Şam sancağı, aynı adla anılan vilâyetin (beylerbeyiliğın) “paşa sancağı” yani merkez sancağı olup, batı sınırı *Akdeniz’e* kıyıdır. Doğu kesimi ise çöldür. Şam’ın kuzeyinde *Trablus*, *Hums* ve *Tedmür* sancakları, güneyinde ise *Leccûn* ve ‘*Aclûn* sancakları yer almaktadır (bkz. *Harita-1*).

Şam sancağı¹²⁵ 1522 yılında *Mahrûse-i Şam*, *Ba’albek*, *Beyrut*, *Sayda*, *Kerek-Nûh* ve *Kârâ* olmak üzere 6 kazaya taksim edilmişti¹²⁶ ve 1523 yılında sancağın 19 nahiyesi vardı. Bunlar, *Ba’albek*, *Beyrut*, *Cürd-i Beyrut*, *Cubbetü’l-Assâl* ve ‘*l-Kârâ*, *Dârânî* ve ‘*l-Billân*, *el-Metn*, *Garb-i Beyrut*, *Gûta* ve ‘*l-Merc*, *Hammâre* ve *Şûfü’l-Beyâd*, *Havrân*, *Kisrevân*, *Kerek-Nûh*, *Cizzin* ve *Şûfü’l-Harradîn*, *Sayda*, *Şûf İbn Ma’an*, *Şa’ra* ve *İklîmü’z-Zebîb*, *Vâdiü’l-‘Acem*, *Vâdiü’t-Taym* ve *Hûla*, *Zebedânî* ve *Vâdî Berada* adlı nahiyelerdir.¹²⁷

1569/1570 tarihli mufassal defterlerde¹²⁸ Şam sancağının bu defa 49 nahiyeden meydana geldiği görülmektedir. Bu nahiyeler, *Gûta*, *Merc*, *Kalemûn*, *Cubbetü’l-Assâl*, *Vâdî Berada*, *Zebedânî*, *Kürna*, *Şûfü’l-Harradîn*, *Şûfü’l-Beyâd*, *Hammâre*, *Vâdiü’t-Taym*, *Arkûb*, *Hûla*, *Şa’râ*, *İklîmü’z-Zebîb*, *İklîmü’l-Billân*, *İklîmü’d-Dârânî*, *Vâdiü’l-‘Acem*,¹²⁹ *Kârâ*, *Ba’albek*, *Kerek-Nûh*, *Cebel-i Kisrevân* ve ‘*l-Harradîn*, *Beyrut*, *Metn*, *Cürd*, *Garb*, *Sayda*, *İklîmü’t-Tuffâh*, *İklîm-i Şûmer*, *Cizzîn*, *İklîm-i Harnûb* ve *Şûf İbn-i Ma’an*¹³⁰ ile *Havrân* kazasına tâbi olan *Benî Kilâb*, *Ceydûr*, *Cevlân-ı Garbî*, *Cevlân-ı Şarkî*, *Batîha*, *Benî Mâlikü’l-Eşrâf*, *Benî Neşiyye*, *Benî Mâlikü’s-Sadîr*, *Belîsta?*, *Benî Sırma?*, *Benî Kinâne*, *Benî el-E’sâr*, *Beni Muklid*, *Beni ‘Âtike* ve *Kefârât*, *Beni Cehîm* (*Benî Cehme*), *Benî ‘Usba*, *Benî Abdullah*¹³¹ adlı nahiyelerdir. Bu idarî taksimat 1596/1597 yılına ait tahrir defterlerinde de aynen görülmektedir.¹³²

2. Haleb Sancağı

Suriye’nin ikinci önemli kenti olan Haleb, Suriye iç yaylalarının kuzey-batı ucunda Toroslar’ın son tâli sırtlarından çıkan Kuveyk ırmağının kenarında kurulmuştur.

Haleb sancağı, 1549 yılına kadar Şam beylerbeyiliğine bağlı kalmış, bu tarihten itibaren ise müstakil bir beylerbeyilik haline getirilmiş ve Haleb sancağı da bu

¹²⁵ XVI. yüzyılda Şam sancağı hakkında ayrıntılı bilgi için M. Adnan Bakhit’in *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century* adlı eserine bkz.

¹²⁶ *Kanun-nâme*, vrk. 116^a.

¹²⁷ *BA, TD, nr. 998*, s. 286-290.

¹²⁸ Şam sancağının bu zamandaki tahriri *BA, TD, nr. 474* (1. cilt), *BA, TD, nr. 543* (2. cilt) ve *BA, TD, nr. 491* (3. cilt) olmak üzere 3 cilt defterden ibarettir.

¹²⁹ *BA, TD, nr. 474*.

¹³⁰ *BA, TD, nr. 543*.

¹³¹ *BA, TD, nr. 491*.

¹³² *Tapu Kadastro Gen. Müd. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TKA), TD, nr.195; TKA, TD, nr. 177; TKA, TD, nr. 99*.

beylerbeyiliğın paşa sancağı olmuştur.

Haleb sancağının kuzeyinde Antep ve Maraş, güneyinde Hama ve Trablus sancakları, doğusunda Fırat nehri, batısında ise Akdeniz ile 'Üzeyr sancağı yer almaktadır.

Haleb sancağı 1522 yılında 10 kazaya taksim edilmiş olup, bu kazalar ile bunlara tâbi olan nahiyeler şunlardır:¹³³

Merkez kaza (Mahrûse-i Haleb, Cebel-i Sem'ân, Matah, Cebbûl ve Bâb), *A'zâz* (A'zâz ve Kilis, Menbiç, Com, Râvendân), *Hârim* (Hârim, Cebel-i A'lâ, Cebel-i Barîşa ve Halkalar), *Sermîn* (Sermîn, Cebel-i Samâk ve Cebel-i Benî 'Alîm), *'Amik*, *Bakrâz* (Bakrâz ve Derbsâk), *Erihâ* (Zâviye ve Rûc), *Şeyzer* (Şeyzer, Kefr Tâb, Efâmiye ve Masyâf), *Yörük*, *Ma'arra*.

Bu kaza taksimatı sonraki yıllarda değışikliğe uğramıştır. Ma'arra¹³⁴ ve Şeyzer kazaları Hama'ya bağlanırken Bakrâz (Bakrâs) kazası da 'Üzeyr'e bağlanmıştır. Ayrıca, Antakya sancağı kaldırılarak Haleb'e dahil edilmiş, A'zâz ise 1527 yılında müstakil sancak yapılmıştır.

1520 yılında Haleb sancağı 21 nâhiyeden müteşekkildir. Bu nahiyeler, *Cebel-i Sem'ân*, *Matah*, *Cebbûl* ve *Nukre-i Benî Esed ve Hâs (Cebbûl)*, *Bâb*, *Menbiç*, *A'zâz*, *Râvendân*, *Com*, *'Amik*, *Hârim*, *Halkalar (Halka)*, *Cebel-i A'lâ*, *Cebel-i Barîşa*, *Rûc*, *Zâviye*, *Sermîn*, *Cebel-i Samâk*, *Cebel-i Benî 'Alîm*, *Kefr Tâb*, *Şeyzer* ve *Efâmiye*'dir.¹³⁵ Öte taraftan, daha önce Antakya sancağını teşkil eden *Antakya*, *Kuseyr*, *Altun-özü*, *Süveydiye*, *Şuğur* ve *Cebel-i Akra*' nahiyelerini de 1523 yılından itibaren Haleb'e bağlı olarak görmekteyiz.¹³⁶

1520 yılında Antakya sancağına bağlı olan *Bakrâz*,¹³⁷ *Derbsâk* (Gündüzlü) nahiyesi ile birlikte, 1522'de Haleb'e bağlanmıştır.¹³⁸ Fakat, Derbsâk'ın 1523 yılında bu defa *Antep* (Ayntâb) sancağına bağlandığı, 1526 yılında da tekrar Haleb sancağına dahil edildiğı anlaşılmaktadır.¹³⁹ Bu arada, 1520 yılında Şeyzer nahiyesi içerisinde yer alan *Masyâf* kasabası¹⁴⁰ 1526'da çevresindeki köylerle birlikte müstakil nahiyeye yapılmış, buna karşın 1520 yılında müstakil bir nahiyeye olarak gördüğümüz *Efâmiye* ise Şeyzer

¹³³ *Kanun-nâme*, varak 115^b.

¹³⁴ Ma'arra, Haleb vilâyetinin kurulmasından sonra müstakil sancak olmuştur.

¹³⁵ *BA, TD, nr. 93*.

¹³⁶ *BA, TD, nr. 998*, s. 293-294.

¹³⁷ *BA, TD, nr. 109*, s. 7.

¹³⁸ *Kanun-nâme*, göst. yer.

¹³⁹ Enver Çakar, "998 Numaralı Tapu-Tahrir Defterine Göre 1523 Yılında Ayntâb ve Birecik Sancakları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 92 (1994), s. 113.

¹⁴⁰ *BA, TD, nr. 93*, s. 611-612.

nahiyesine dahil edilmiştir.¹⁴¹

1520 ve 1526 yılı tahrir defterlerinde Haleb'e bağlı olan A'zâz, Kilis ve Com nahiyesi, Ekrâd taifesi ile birlikte, 1527'de A'zâz sancağını (Ekrâd) teşkil etmiştir.¹⁴²

Görüldüğü gibi, Haleb'in Osmanlı yönetimine girmesinden sonra, 1520-1526 yılları arasında, yönetimle alakalı hususları kolaylaştırmak ve bu süre zarfında meydana gelen aksaklıkları gidermek maksadıyla, Haleb'in idarî taksimatında sık sık değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler neticesinde, 1536 yılında Haleb sancağının aşağıda ifade edilen 27 nahiyeden meydana geldiği görülmektedir:

*Cebel-i Sem'ân, Menbiç, Cebbûl, Bâb, Matah, Râvendân, Amik, Derbsâk, Bakrâz, Hârim, Cebel-i Barîşa, Cebel-i A'lâ, Halka, Antakya, Altun-özü, Kuseyr, Şuğur, Cebel-i Akra', Süveyde, Şeyzer, Masyâf, Kefr Tâb, Zâviye, Rûc, Cebel-i Benî 'Alîm, Cebel-i Samâk, Sermîn*¹⁴³.

3. Hama Sancağı

Hama'nın kuzeyinde Haleb¹⁴⁴, batısında Trablus, güneyinde de Hums yer almaktadır. Sancağın doğusu ise çöldür.

Hama ve Humus XVI. yüzyılın ilk yarısında birlikte bir sancağı teşkil etmektedirler. Bu yüzyılın ortalarında birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancak haline getirilmiştir.

Sancağın, 1522 yılında *Hama* ve *Hums* olmak üzere iki kazası vardı.¹⁴⁵ Daha sonraları *Ma'arra* da bu sancağa dahil edilmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, XVI. yüzyılın ortalarında *Ma'arra* müstakil sancak yapılmıştır. Buna karşın daha önce Haleb'e bağlı olan *Şeyzer* ve *Masyâf* kasaba ve köyleri ise Hama'ya bağlanmıştır. Hama sancağının, XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Hama*, *Bârin*, *Şeyzer* ve *Masyâf* olmak üzere 4 nahiyesi vardı. Bunlardan *Hama*, *Şeyzer* ve *Masyâf* kasabaları birer kaza merkezi idiler.¹⁴⁶

4. Hums Sancağı

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Hums (Hıms ve Humus olarak da telaffuz olunmaktadır), XVI. yüzyılda Hama ile birlikte bir sancağı teşkil ediyordu. Bu yüzyılın ortalarına doğru bu iki merkez birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancak yapılmıştır. Buna göre, Hums sancağının kuzeyinde *Hama*, güneyinde *Şam*, doğusunda *Tedmür* ve batısında da *Trablus* sancakları yer alıyordu.

Hums sancağı, Kanuni döneminde *Hums*, *Hısnü'l-Ekrâd* ve *Menâsif* olmak üzere 3

¹⁴¹ BA, TD, nr. 146, s. 129.

¹⁴² Kunt, *Aynı eser*, s. 129. Ayrıca bkz. BA, TD, nr. 93, BA, TD, nr. 146.

¹⁴³ BA, TD, nr. 397.

¹⁴⁴ XVI. yüzyılın ortalarından itibaren yeni teşkil edilen *Ma'arra* sancağı.

¹⁴⁵ *Kanun-nâme*, vrk. 115^b.

¹⁴⁶ TKA, TD, nr. 92; BA, TD, nr. 344; BA, TD, nr. 564; BA, TD, nr. 1052.

nahiyeden meydana geliyordu. Sancağın kazaları ise Hums ve Hısnü'l-Ekrâd idi.¹⁴⁷ Bunlardan Hısnü'l-Ekrâd kazası XVI. yüzyılın başlarında Trablus sancağına bağlı bulunuyordu. Hums sancağının 1570 yılında da Hums, Hısnü'l-Ekrâd ve Menâsif olmak üzere 3 nahiyesi vardı.¹⁴⁸

5. Trablus Sancağı

Doğu Akdeniz kıyı şeridinde yer alan Trablus'un (Trablus-ı Şam ya da Şam Trablusu) batısında *Akdeniz*, kuzeyinde *Haleb*, güneyinde *Şam*, doğusunda da *Hama* ve *Hums* sancakları yer almaktadır.

Kazalar	Tablo-8 1522 Yılında Trablus Sancağı Kazaları ¹⁴⁹
Nefs-i Trablus	Nahiyeleri Zâviye, Cübeyl, Zanîn, Petrûn (=Betrûn), Fütûh-i Benî Ricâl (=Fütûh-i Benî Rehhâl), Müneytira, Arkâ, 'Akkâr, Büşerray (=Büşerrâ)
Hısnü'l-Ekrâd	Merkab, Menâsif, Sâfîtâ, Antartûs, Mi'ar, Ulleyka
Cebele	Sahyûn, Lazkiye, Havâbî, Balâtnis, Kadmûs, Kehf, Manîka, Kuley'a

Yukarıdaki Tablo-8'de de görüleceği üzere, 1522 yılında Trablus'un *Nefs-i Trablus*, *Hısnü'l-Ekrâd* ve *Cebele* olmak üzere 3 kazası vardı. Bunlardan *Cebele* kazası, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, müstakil bir sancak haline getirilmiş, *Hısnü'l-Ekrâd* ise *Hums* sancağına bağlanmıştır.

1523 yılında Trablûs'un 29 nahiyesi vardı ve bunlar; *Kûrâ* (=Kûre), *Enfe*, *Cübeyl*, *Petrûn* (=Betrûn), *Fütûh-i Benî Rehhâl*, *Müneytira*, *Zanniye*, 'Arkâ, *Menâsif*, *Sâfîtâ*, *Büşerray*, 'Akkâr, *Zâviye*, *Hısnü'l-Ekrâd*, *Mi'âr*, *Antartûs*, *Havâbî*, *Kadmûs*, *Ulleyka*, *Manîka*, *Kehf*, *Kuley'a*, *Merkab*, *Cebele*, *Balâtnis*, *Sahyûn*, *Berziye*, *Lazkiye*, *Vâdi-i Kandîl*¹⁵⁰ adlı nahiyelerdi. Fakat, *Hısnü'l-Ekrâd* ile *Menâsif* XVI. yüzyılın ilk yarısında *Hums* sancağına bağlanmış, *Kûre* ve *Enfe* ise birleştirilerek tek nahiyeye yapılmıştır. Buna göre, 1547 yılında Trablus'un 25 nahiyesi olup, bunlar; *Zâviye*, *Kûre* ve *Enfe*, *Cübeyl*, *Petrûn*, *Fütûh-i Benî Rehhâl*, *Manitra*, *Büşerray*, *Zanniye*, 'Arka, 'Akkâr, *Sâfîtâ*, *Mi'âr*, *Antartûs*, *Kuley'a*, *Kehf*, *Kadmûs*, *Havâbî*, *Manîka*, 'Ulleyka, *Merkâb*, *Cebele*, *Balâtnis*, *Lazkiye*, *Sahyûn* ve *Berziye* adlı nahiyelerdi.¹⁵¹ Ayrıca, bu zamanda Trablus sancağında *Trablus*, *Enfe*, *Petrûn*, *Müneytira*, 'Arka, 'Akkâr, *Sâfîtâ*, *Antartûs*, *Kadmûs*, *Havâbî*, *Manîka*, 'Ulleyka, *Merkâb*, *Cebele*, *Balâtnis*, *Lazkiye* ve *Sahyûn* olmak üzere 17 "nefs" yani kaza ve nahiyeye merkezi vardı. Bu merkezlerden, Trablus şehrinden sonra, en büyük olanları, sırasıyla, *Lazkiye* (672 hane, 137 mücerred, 44 imam vergi nüfusu vardı) ve *Cebele* idi (459 hane, 130 mücerred, 14 imam vergi nüfuslu). *Cebele*, yukarıda da belirttiğimiz gibi, XVI. yüzyılın sonlarına doğru müstakil bir sancak yapılmış ve

¹⁴⁷ TKA, TD, nr. 179; BA, TD, nr. 281.

¹⁴⁸ BA, TD, nr. 502.

¹⁴⁹ Kanun-nâme, vrk. 116^a.

¹⁵⁰ BA, TD, nr. 998, s. 295-296.

¹⁵¹ TKA, TD, nr. 203.

Trablus'un birçok nahiyesi bu yeni sancağa bağlandığı için 1571/72 yılında sancağın nahiyeye sayısı 14'e düşmüştür. Bu nahiyeler; *Zâviye, Kûre ve Enfe, Cübeyl, Petrûn, Fütûh-i Benî Rehhal, Müneytira, Büşerray, Zanniye, 'Arka, 'Akkâr, Sâfîtâ, Mi'âr, Antartûs ve Kuley'a*¹⁵² olup, aynı idarî taksimatı 1596 yılında da görmekteyiz.¹⁵³

6. Cebele Sancağı

Cebele, Trablus sancağının bir kazası iken XVI. yüzyılın ikinci yarısında müstakil bir sancak yapılmıştır. Sancağın kuzeyinde *Haleb*, güneyinde *Trablus*, doğusunda *Hama* ve *Ma'arra* sancakları, batısında ise *Akdeniz* yer almaktadır.

Cebele sancağı 1571 yılında *Cebele, Petrûn, Havâbî, Kehf, Kadmûs, Manika, 'Ulleyka, Balâtnis, Lazkiye, Sahyûn* ve *Berziye* olmak üzere 11 nahiyeden müteşekkil idi.¹⁵⁴

7. Kudüs (Kuds-i Şerîf) Sancağı

Kudüs'ün kuzeyinde *Nablûs*, doğusunda *Lut Gölü* ve *Aclûn* sancağı, batısında da *Gazze ve Remle* yer almaktadır.

Muhtelif kutsal mekanların da yer aldığı Kudüs sancağı, 1521 yılında *Kuds-i şerîf, Halilü'r-Rahmân* ve *Kerek* (*Şevbek* ile birlikte) olmak üzere üç kazadan meydana geliyordu.¹⁵⁵

1523 yılında Kudüs sancağının Gazze sancağına dahil edildiği,¹⁵⁶ fakat daha sonra tekrar müstakil sancak yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, daha önce Kudüs'ün kazaları içerisinde yer alan *Kerek* ve *Şevbek*, sonradan *'Aclûn* sancağına bağlanmıştır.¹⁵⁷ Bundan dolayı Kudüs sancağı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, *Kudüs* ve *Halilü'r-Rahmân* olmak üzere iki nahiyeden oluşmaktadır.¹⁵⁸

8. Gazze Sancağı

Gazze, Şam vilayetinin Mısır'a taraf olan güney sınırında bulunmaktadır. Gazze'nin güney-batısında *Sina Çölü*, batısında *Akdeniz*, doğusunda *Kudüs* ve *Halilü'r-Rahman*, kuzeyinde de *Nablûs* yer almaktadır.

Gazze'nin 1557 yılında *Gazze* ve *Remle* adlı iki nahiyesi ile iki kaza merkezi (*Nefs-i Gazze, Nefs-i Remle*) vardı.¹⁵⁹ Tarihsiz olan bir başka defterde de aynı idarî taksimat

¹⁵² BA, TD, nr. 513.

¹⁵³ TKA, TD, nr. 84.

¹⁵⁴ BA, TD, nr. 512.

¹⁵⁵ Kanun-nâme, vrk. 116^a.

¹⁵⁶ BA, TD, nr. 998, s. 291.

¹⁵⁷ TKA, TD, nr. 185.

¹⁵⁸ TKA, TD, nr. 112; TKA, TD, nr. 178; BA, TD, nr. 427, s. 261-321.

¹⁵⁹ BA, TD, nr. 304, s. 5.

görölmektedir.¹⁶⁰

9. Safed Sancağı

Safed'in kuzeyinde ve doğusunda Şam, güneyinde *Leccûn*, batısında da *Akdeniz* bulunmaktadır. 1548 yılında sancağın *Cîre*, *Tebnîn Benî Başâre*, *Şakîf*, *Taberiyye* ve 'Akkâ adlı 5 nahiyesi ile bir kaza merkezi (*Nefs-i Safed*) vardı.¹⁶¹ Aynı idarî bölünmeyi 1556 yılında da görmekteyiz.¹⁶²

10. Leccûn Sancağı

Leccûn'un kuzeyinde *Safed*, güneyinde *Nablûs*, doğusunda 'Aclûn ve Şam, batısında da *Akdeniz* yer almaktadır.

Sancağın nahiyeleri ise *Sâhil-i Atlît*, *Şafâ*, *Şa'ra* ve *Cenîn*'dir.¹⁶³

11. 'Aclûn Sancağı

'Aclûn sancağının kuzeyinde Şam, doğusunda *Suriye Çölü*, batısında *Şeria Nehri* ve *Lut Gölü*, güneyinde de *Maan* bulunmaktadır. 1548 ve 1596 yıllarında sancağın 'Aclûn, *Benî Alvân*, *Kûre*, *Gavr*, *Salt*, *Kerek*, *Cibâl-i Kerek* ve *Şevbek* olmak üzere 8 nahiyesi ile bir kaza merkezi (Nefs-i 'Aclûn) vardı.¹⁶⁴ Bunlardan *Kerek* ve *Şevbek* bölgesi dağlık ve tamamen âsi Arapların yaşadığı bir bölge olmasından dolayı devletin düzenli olarak vergilerini toplaması ve asayişini sağlayabilmesi oldukça güçtü. Bu nedenle müstakil sancak yapılarak buraya bir sancakbeyi tayin edilmiştir.¹⁶⁵

12. Nablus Sancağı

Nablûs, XVI. yüzyılın başlarında Safed içerisinde yer alıyordu.¹⁶⁶ Kuzey-batı güney-doğu istikametinde uzun bir vadi içinde yer alan Nablûs'un kuzeyinde *Leccûn*, güneyinde *Gazze* ve *Kudüs*, doğusunda da 'Aclûn sancağı bulunuyordu. Sancağın batısı ise *Akdeniz*'e kıyılı idi.

Nablûs sancağının 1548 ve 1596 yıllarında *Cebel-i Şâmî*, *Cebel-i Kıblî*, *Kâkûn* ve *Benî Sa'b* olmak üzere 4 nahiyesi ile bir kaza merkezi (*Nefs-i Nablûs*) bulunuyordu.¹⁶⁷

13. 'Üzeyr Sancağı

XVI. yüzyılın başlarında Adana sancağının bir kazası olan 'Üzeyr,¹⁶⁸ 1523 yılında

¹⁶⁰ TKA, TD, nr. 192.

¹⁶¹ TKA, TD, nr. 72.

¹⁶² BA, TD, nr. 300.

¹⁶³ TKA, TD, nr. 181. Ayrıca bkz. Wolf-Dieter Hütteroth-Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen, 1977, s. 5.

¹⁶⁴ BA, TD, nr. 266, s. 5-6; TKA, TD, nr. 185.

¹⁶⁵ Bu hususta bkz. BA, MD, nr. 14, s. 1023/1515; 1024/1516.

¹⁶⁶ Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 129.

¹⁶⁷ BA, TD, nr. 258; TKA, TD, nr. 100.

¹⁶⁸ *Kanun-nâme*, vrk. 116^b.

müstakil bir sancak olarak görülmektedir.¹⁶⁹ Sancağın kuzeyinde *Adana* ve *Sis* sancakları, güneyinde ve doğusunda *Haleb* sancağı arazisi, batısında da *Akdeniz* yer almaktadır.

“Üzeyr sancağı, önceleri “Üzeyr, *İskenderun* ve *Arsuzili* nahiyelerinden oluşurken¹⁷⁰, XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Derbsâk* (=Gündüzlü) ve *Bakrâs* nahiyeleri de Haleb’den alınarak bu sancağa bağlanmıştır. Nitekim, 1573 yılında söz konusu sancak, “Üzeyr, *Arsûz*, *Derbsâk* ve *Bakrâs* olmak üzere 4 nahiyeden meydana geliyordu.¹⁷¹ Bu zamanda İskenderun nahiyesinden ise bahsedilmemektedir.

“Üzeyr, XVI. yüzyılın ortalarına kadar Şam beylerbeyiliğine bağlı kaldıktan sonra, Haleb beylerbeyiliğinin teşkili ile birlikte bu yeni vilâyete dahil edilmiştir.

14. Ayntâb (Antep) Sancağı

Ayntâb¹⁷², XVI. yüzyılın ilk yarısında Şam vilâyetinin kuzey ucundaki sancağını teşkil ediyordu ve bunun güneyinde *Haleb*, doğusunda *Birecik*, kuzeyinde ve batısında da *Zulkadir* (*Dulkadir*) vilâyeti arazisi yer alıyordu. Daha sonraki yıllarda Şam vilâyetinden alınarak Zulkadir vilâyetine bağlananan Ayntâb sancağının 1523 yılında *Ayntâb*, *Derbsâk* (*Gündüzlü*), *Tell Başer* ve *Nehrü’l-Cevaz* olmak üzere 4 nahiyesi ve bir kaza merkezi (*Nefs-i Ayntâb*) vardı.¹⁷³ Bir süre sonra, *Derbsâk* nahiyesi Haleb sancağına dahil edildiği için, Ayntâb sancağı, Ayntâb, *Tell Bâşer* ve *Nehrü’l-Cevâz* adlı üç nahiyeden ibaret kalmıştır.¹⁷⁴

15. Birecik Sancağı

Birecik sancağı, Şam vilâyetinin kuzey-doğusunda uç noktada yer alıyordu. Sancağın batısında *Ayntâb*, doğusunda *Ruha*, kuzeyinde *Behisni* ve güney-batısında da *Haleb* sancakları bulunuyordu.

Birecik sancağı, 1536 yılında *Birecik*, *Surûc*, ‘*Arabân*, ‘*Atak* ve *Merzuman* olmak üzere 5 nahiyeden müteşekkildi. *Nefs-i Birecik* ve *Nefs-i Rum-kal’a* ise sancağın kaza merkezleriydi.¹⁷⁵

16. Adana Sancağı

Adana sancağı¹⁷⁶, XVI. yüzyılın ilk yarısında Şam vilâyetine tâbi olup, Haleb

¹⁶⁹ BA, TD, nr. 998, s. 348-353.

¹⁷⁰ BA, TD, nr. 969, s. 345-396; BA, TD, nr. 450, s. 434-485.

¹⁷¹ TKA, TD, nr. 193.

¹⁷² Ayntâb sancağı hakkında bkz. Hüseyin Özdeğer, “XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep’in Sosyal ve Ekonomik durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVI (1982), s. 5-116.

¹⁷³ BA, TD, nr. 998, s. 298.

¹⁷⁴ BA, TD, nr. 373.

¹⁷⁵ BA, TD, nr. 184.

¹⁷⁶ Adana hakkında bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Adana”, *DİA*, I; Yılmaz Kurt, “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Bellekten*, LIV/209-211 (1991), s.179-308.

vilâyetinin teşkilinden (1549) sonra buraya bağlanmıştır. Sancağın güneyinde *Akdeniz*, batısında *Tarsus*, doğusunda 'Üzeyr, kuzeyinde de *Sis* sancağı ile *Karaman vilâyeti* arazileri yer alıyordu.

1522 yılında Adana sancağının¹⁷⁷ *Adana*, *Kınık* (Şah Meliklü ve Peçenek ile birlikte), 'Üzeyr (İskenderûn, Arszuz-ili ve Ağaslu ile birlikte), *Berendi*, *Ayas* (Tuzla ile birlikte), *Kara İsalu Hâcılı*, *Kosunlu* ve *Kuştemürlü* (Kuştemür) olmak üzere 7 kazası vardı.¹⁷⁸ Bunlardan 'Üzeyr kazası kısa bir müddet sonra müstakil sancak yapılmış, *Kosunlu* ve *Kuştemürlü* de *Tarsus*'a bağlanmıştır. 1536 yılında sancağın *Adana*, *Yüreğir*, *Saruçam*, *Dünderlu* ve *Bulgarlu*, *Hacılı*, *Ayas*, *Kara İsalu* ve *Kınık* olmak üzere 8 nahiyesi bulunuyordu.¹⁷⁹

XVII. yüzyılın başlarına kadar Haleb vilâyetine bağlı kalan Adana, bu tarihten itibaren müstakil eyâlet yapılmıştır.¹⁸⁰

17. Tarsûs Sancağı

Tarsus sancağı, Şam vilâyetinin kuzey-batı istikametindeki en uç noktada yer alıyordu. Sancağın güneyi Akdeniz, doğusu Adana, batısı ve kuzeyi de *Karaman vilâyeti* arazisi ile çevriliydi. 1519 yılında sancağın *Tarsus*, *Kosun*, ve *Ulaş* adlı üç nahiyesi ile bir kaza merkezi (*Nefs-i Tarsus*) vardı.¹⁸¹ Daha sonra *Kuştemür* nahiyesini de Tarsus'a bağlı olarak görmekteyiz.¹⁸²

18. Sis Sancağı

Sis sancağı, Şam vilâyetinin kuzey-batısında ve yine en uç noktada yer alıyordu. Güneyinde *Adana*, doğusunda *Zulkadir vilâyeti*, kuzeyinde ve batısında da *Karaman vilâyeti* arazilerinin yer aldığı Sis sancağının iç taksimatı (nahiyesi) yoktu.¹⁸³

Sonuç

Merc-i Dabık Savaşı'ndan sonra Memlûklar'dan alınan Suriye ve Filistin ile Anadolu'nun güneyindeki sancaklar, Yavuz Sultan Selim tarafından Şam beylerbeyiliğinin çatısı altında toplanmıştır.

Gazali isyanından sonra Şam beylerbeyiliğinde yeni düzenlemeler yapılmış, merkeze rakip olabilecek idarî yapıda değişiklik yapılarak Gazze, Kudüs ve Safed Şam'dan ifraz edilerek her birinin başına merkezden sancakbeyleri tayin edilmiştir.

¹⁷⁷ İlk belgelerde *Adana* ve *Çukurâbâd sancağı* olarak geçmektedir.

¹⁷⁸ *Kanun-nâme*, vrk. 116^b.

¹⁷⁹ *BA, TD, nr. 177*.

¹⁸⁰ *BA, MD, nr. 80*, s. 362; *BA, KK, Ruûs, nr. 266*, s. 68.

¹⁸¹ *BA, TD, nr. 69*.

¹⁸² *BA, TD, nr. 229*.

¹⁸³ Sis sancağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan), *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 819-892.

